

ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับผลกระทบของรัฐประหาร ต่อบทบัญญัติของกฎหมาย**

Some Impacts Observation of Coup d'Etat Toward the Law

พุดมิพงศ์ มานิสสรณ์*

บทคัดย่อ

รัฐประหารเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อในทางกฎหมาย การทำรัฐประหารเป็นการฝ่าฝืนบทบัญญัติแห่งกฎหมายและกฎเกณฑ์แห่งรัฐธรรมนูญ เพื่อล้มล้างรัฐบาลและเข้าถือครองอำนาจรัฐแทน การทำรัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จก็ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบกฎหมายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบต่อรัฐธรรมนูญ กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ และกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรอง โดยที่ผลกระทบของรัฐประหารต่อบทบัญญัติของกฎหมายนั้นมีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามประเภทของกฎหมาย ซึ่งนักกฎหมายก็มีความเห็นเกี่ยวกับผลกระทบของรัฐประหารต่อบทบัญญัติของกฎหมายแต่ละประเภทแตกต่างกันออกไป นำไปสู่ปัญหาในการใช้การตีความกฎหมายที่แตกต่างกัน การทำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวจึงก่อให้เกิดประโยชน์ในการใช้การตีความกฎหมายอย่างมีเหตุผลและสอดคล้องกับทฤษฎีทางกฎหมาย ตลอดจนเพื่อให้เห็นแง่มุมบางประการทางกฎหมายอันอาจจะนำไปสู่การคิดวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความชัดเจนในทางวิชาการกฎหมายต่อไป

คำสำคัญ : รัฐประหาร รัฐธรรมนูญ ระบบกฎหมาย

*นักวิชาการกฎหมาย สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร

**บทความนี้ปรับปรุงมาจากเนื้อหาส่วนหนึ่งในวิทยานิพนธ์ พุดมิพงศ์ มานิสสรณ์, การใช้กำลังทหารล้มล้างรัฐธรรมนูญ: ศึกษาสถานะและผลทางกฎหมายของการยึดอำนาจ ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ (นิติศาสตรมหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖)

Abstract

A coup d'tat is a political phenomenon causing legal effect. A coup d'tat is an unlawful and unconstitutional sudden use of force by a group of persons with a purpose of overthrowing the current government, and seized administrative power. A successful coup d'tat unavoidably affects the legal system, i.e., constitution, organic laws, act or its subordinate laws. The effect of coup d'tat varies upon the type of laws and legal opinion of lawyers are also different causing the difficulties on interpretation. Establishing an understanding on coup d'tat shall support rational interpretation in corresponding to the legal theory as well as observing legal aspects that leads to thorough analysis for the sake of clarity on legal academic.

Keywords : coup d'tat, constitution, the legal system

บทนำ

นับแต่การอภิวัฒน์ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยจนปัจจุบันการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เป็นไปตามแนวทางของการปกครองโดยกฎหมายตามหลักนิติรัฐได้เกิดปัญหาที่ทำนายความมั่นคงของการปกครองในระบอบนี้อยู่เสมอ โดยปัญหาหรืออุปสรรคใหญ่ที่ระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยต้องเผชิญคือปัญหาจากการทำรัฐประหารอยู่เป็นระยะ ส่งผลให้การปกครองแบบประชาธิปไตยมีอันต้องสะดุดหรือขาดความต่อเนื่อง

ในทางกฎหมายอาจพิจารณา “รัฐประหาร” ได้ในหลายความหมาย โดยความหมายที่รับรู้โดย

ทั่วไปคือความหมายที่ว่า รัฐประหาร หมายถึง การดำเนินการอย่างฉับพลันโดยใช้กำลังของกลุ่มบุคคล ด้วยวิธีการนอกรัฐธรรมนูญ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อล้มล้างรัฐบาล และเข้าถือครองอำนาจรัฐแทน ในความหมายนี้โดยปกติจะเป็นที่คุ้นชินว่าจะเป็นการกระทำการโดยคณะทหาร ทั้งที่การทำรัฐประหารที่เกิดจากการใช้กำลังทหารเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของรัฐประหารเท่านั้น รัฐประหารอาจปรากฏในรูปแบบอื่น ๆ เช่น รัฐประหารผ่านสภาผู้แทนราษฎรโดยการเตรียมการวางแผนล่วงหน้า รัฐประหารโดยอาศัยประชามติแบบ plebiscite เข้าสนับสนุนการรัฐประหาร^๑ เป็นต้น นอกจากนี้ ในทางกฎหมาย “รัฐประหาร” อาจมีความหมายรวมถึงกรณีที่องค์กรตามรัฐธรรมนูญจงใจกระทำการที่ไม่ได้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ แต่แอบอ้างว่าเป็น

^๑ ปิยนุตร แสงกนกกุล, ๔ ปี รัฐประหาร ๔ เดือน พฤษภาอำมหิต อนาคตสังคมไทย (๒๙ กันยายน ๒๕๕๘) ประชาไท<<http://www.prachatai.com/journal/2010/09/31163>>

การใช้อำนาจตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด อันนำไปสู่ การทำลายอำนาจตามรัฐธรรมนูญขององค์ตาม รัฐธรรมนูญอื่น หรือไม่มีองค์การตามรัฐธรรมนูญอื่น ตอบโต้การปิดผันรัฐธรรมนูญได้สำเร็จ ทำให้ การปิดผันรัฐธรรมนูญนั้นมีผลทางกฎหมายและ ดำรงอยู่ต่อไปได้ โดยอาจเรียกกรณีเช่นว่าเป็น “รัฐประหารในรัฐธรรมนูญ”^๒ ทั้งนี้ ในบทความนี้ มุ่งหมายที่จะกล่าวถึงเฉพาะ “รัฐประหาร” ที่เกิด จากการใช้กำลังทหารเพื่อล้มล้างรัฐบาลและเข้าถือ ครองอำนาจรัฐแทนเท่านั้น ดังเช่นที่ปรากฏการใช้ กำลังทหารเข้าทำรัฐประหารจนเป็นผลสำเร็จครั้ง ล่าสุด ที่กระทำโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ซึ่งมี พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา เป็น หัวหน้าคณะ เมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๗

รัฐประหารครั้งล่าสุดทำให้เห็นถึงความ จำเป็นของการทำความเข้าใจถึงผลกระทบทาง กฎหมายที่เกิดขึ้นจากการทำรัฐประหาร โดยเฉพาะ อย่างยิ่งที่มีผลกระทบต่อบทบัญญัติของกฎหมาย เมื่อการทำรัฐประหารเป็นการกระทำเพื่อให้ได้มา ซึ่งอำนาจรัฐโดยวิธีการนอกรัฐธรรมนูญ หรือกล่าว อีกนัยหนึ่งคือเป็นการกระทำซึ่งฝ่าฝืนทั้งกฎหมาย และรัฐธรรมนูญเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจรัฐ หากการ ทำรัฐประหารล้มเหลวผู้กระทำการย่อมตกอยู่ใน สถานะกบฏ แต่หากทำการสำเร็จย่อมกลายเป็น “ผู้ใช้อำนาจรัฐในทางข้อเท็จจริง” และก่อให้เกิด คำถามที่สำคัญในทางนิติศาสตร์ตามมาว่าเมื่อ รัฐประหารสำเร็จจะส่งผลกระทบต่อบรรดากฎหมาย

ไม่ว่าจะเป็นรัฐธรรมนูญ กฎหมายประกอบ รัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติประกอบ รัฐธรรมนูญ กฎหมายระดับพระราชบัญญัติและ กฎหมายลำดับรองอย่างไร

๑. ผลกระทบของรัฐประหารต่อ รัฐธรรมนูญ

นับแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองของ ไทยจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็น ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่เป็นไป ตามแนวทางของการปกครองโดยกฎหมายตาม หลักนิติรัฐ ประเทศไทยก็มีรัฐธรรมนูญแบบเป็น ลายลักษณ์อักษรเป็นกฎหมายสูงสุดซึ่งรับรองและ ประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนและจัดระเบียบ ทางการเมืองการปกครองของรัฐ เมื่อการทำ รัฐประหารเป็นผลสำเร็จย่อมเท่ากับเป็นการละเมิด รัฐธรรมนูญ ฝ่าฝืนกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัด ระเบียบทางการเมืองการปกครองของรัฐ จึงมี ปัญหาว่าเมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จ จะมีผลเป็นการยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยทันที (automatic) หรือไม่ ต่อปัญหานี้มีความเห็นเป็น ๓ แนวทาง ได้แก่

แนวทางที่หนึ่ง เห็นว่าเมื่อการทำ รัฐประหารเป็นผลสำเร็จย่อมส่งผลให้รัฐธรรมนูญ ถูกยกเลิกโดยทันที ไม่ต้องมีการประกาศยกเลิก รัฐธรรมนูญอย่างชัดแจ้ง ดังปรากฏคำอธิบายต่าง ๆ ดังนี้

^๒“รัฐประหาร” ในความหมายนี้ ปรากฏในคำอธิบายของ ปิยะบุตร แสงกนกกุล, *ทำความเข้าใจกรณี ตลก. ละเมิดอำนาจสถาปนา รัฐธรรมนูญ* (๒๙ กันยายน ๒๕๕๘) ประชาไทย <<http://prachatai.org/journal/2012/06/40829>> และ ปูนเทพ ศิริพงษ์, *รัฐประหารใต้รัฐธรรมนูญแบบไทยๆ* (๒๙ กันยายน ๒๕๕๘) โลกวันนี้ <<http://www.lokwannee.com/web2013/?p=65654>>

๑) รัฐประหารที่กระทำต่อระบอบการปกครองได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นหลักของระบอบการปกครองนั้นก็ต้องล้มเลิกไปด้วยทันทีโดยไม่จำเป็นต้องมีการประกาศยกเลิกออกมาโดยชัดแจ้งเพราะถือว่ารัฐประหารนั้นได้ทำการยกเลิกอยู่แล้ว กล่าวคือเมื่อระบอบการปกครองอย่างหนึ่งต้องถูกทำลายไป องค์การปกครองนั้นก็ไม่มีตัวตนแล้ว จึงเป็นธรรมดาว่ารัฐธรรมนูญที่สถาปนาจัดรูปโครงสร้างของการปกครองนั้นจะต้องถูกถือว่าล้มเลิกไปด้วย แม้ว่าจะไม่มีการบอกยกเลิกโดยชัดแจ้ง เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่ผู้ทรงอำนาจอันใดจะมาดำเนินการยกเลิกให้ถูกต้องตามระเบียบหรือบทบัญญัติที่กล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญนั้นได้^๓

๒) รัฐธรรมนูญและรัฐประหารต่างก็ปฏิเสธสถานะซึ่งกันและกัน เมื่อสิ่งหนึ่งได้บังเกิดและยังคงสถานะอยู่ อีกสิ่งหนึ่งซึ่งตรงกันข้ามกันย่อมไม่อาจดำรงสถานะอยู่ในเวลาเดียวกันได้ ฉะนั้นได้ฉันทัน รัฐประหารที่กระทำสำเร็จแล้วสถาปนารัฐสุริยาธิปไตยใหม่ รัฐธรรมนูญจึงไม่อาจดำรงสถานะอยู่ในเวลาเดียวกันได้ ย่อมสิ้นสุดลงไปในทันที จึงอาจสรุปได้ว่าภายหลังรัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จทุกครั้ง ย่อมมีผลทางกฎหมายประการหนึ่งเสมอคือการสิ้นสุดลงของรัฐธรรมนูญโดยทันที

พร้อม ๆ กับการสถาปนารัฐสุริยาธิปไตยใหม่ แม้ในทางปฏิบัติอาจปรากฏว่ามีรัฐธรรมนูญฉบับไม่ได้ถูกยกเลิก แต่ในทางทฤษฎีแล้วรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงไปทุกฉบับ^๔

แนวทางที่สอง เห็นว่ารัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จย่อมทำให้บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเดิมที่เกี่ยวกับการเมืองสิ้นสุดไปโดยอัตโนมัติ เนื่องจากผู้กระทำรัฐประหารมิได้เคารพบทบัญญัติในส่วนนี้ ขณะที่บทบัญญัติส่วนอื่นที่มีได้เกี่ยวข้องกับการเมืองยังคงมีผลใช้บังคับอยู่ แต่บทบัญญัติในส่วนนั้นจะลดศักดิ์จากบทบัญญัติในระดับรัฐธรรมนูญลงมาเป็นกฎหมายธรรมดาเท่านั้น^๕

แนวทางที่สาม เห็นว่าเมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จมิได้ส่งผลให้รัฐธรรมนูญถูกยกเลิกไปโดยทันที หากแต่รัฐธรรมนูญจะถูกยกเลิกก็ต่อเมื่อมีการประกาศยกเลิกโดยชัดแจ้งเท่านั้น ดังคำอธิบายว่า ในทางนิติศาสตร์นั้นถือแบบพิธีเป็นสำคัญ ดังนั้น เมื่อการทำรัฐประหารสำเร็จ อำนาจอธิปไตยย่อมอยู่ที่คณะรัฐประหาร และหากคณะรัฐประหารจะประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญหรือสถาบันตามรัฐธรรมนูญสถาบันใดหรือจะให้คงสถาบันใดไว้ก็ต้องตรากฎหมายเป็นคำสั่งให้เป็นไปตามนั้น^๖

^๓ ไพโรจน์ ชัยนาม, คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ (โดยสังเขป) เล่ม 1, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๔๕) ๔๓๙-๔๔๐.

^๔ อธิป บุตรราช, ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับสถานะและการใช้อำนาจรัฐของคณะรัฐประหารในประเทศไทย, (นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒) ๙๘.

^๕ สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย, เอกสารการสนช.วินิจฉัยกฎหมายกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗) ๓๒๕.

^๖ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๐) ๓๔๔.

ในทางข้อเท็จจริงพบว่ารัฐประหารที่เกิดขึ้นในประเทศไทย โดยส่วนใหญ่เมื่อการทำให้รัฐประหารสำเร็จ คณะรัฐประหารมักยกเลิกรัฐธรรมนูญที่บังคับใช้อยู่ในขณะนั้น โดยวิธีการต่าง ๆ กัน เช่น การยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับก่อนหน้าโดยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ดังปรากฏในรัฐประหาร ๘ พฤศจิกายน ๒๕๙๐ ซึ่งคณะรัฐประหารได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๘๙ โดยการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) ลงวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๙๐

การยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยประกาศคณะรัฐประหาร เช่น ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ ๓ (รัฐประหาร ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๔) ประกาศคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ เรื่อง การสิ้นสุดของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๓๔ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรีและการปฏิบัติงานตามปกติของ องคมนตรี และศาลทั่วประเทศ (รัฐประหาร ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๔) ประกาศคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ฉบับที่ ๓ (รัฐประหาร ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังปรากฏกรณีรัฐประหารโดยไม่มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ ดังเช่นในเหตุการณ์การปิดสภาดั้งใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราของพระยา

มโนปกรณ์นิติธาดา เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ และกรณีรัฐประหาร ๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖

สำหรับรัฐประหารเมื่อวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ นั้น คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้ออกประกาศคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ฉบับที่ ๕/๒๕๕๗ เรื่อง การสิ้นสุดชั่วคราวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งมีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “เพื่อให้การบริหารราชการภายในราชอาณาจักรเป็นไปด้วยความเรียบร้อย จึงให้ดำเนินการ ดังนี้ ๑. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ สิ้นสุดลงชั่วคราว เว้นหมวด ๒ พระมหากษัตริย์”^๑ โดยจะเห็นได้ว่า รัฐประหาร ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ ให้ความสำคัญกับความชัดเจนตามแบบพิธีซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในทางนิติศาสตร์ ดังนั้น เมื่อการทำให้รัฐประหารเป็นผลสำเร็จจึงออกประกาศคณะรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน มีผลให้รัฐธรรมนูญที่บังคับใช้ในขณะนั้นสิ้นสุดลงทันที

๒. ผลกระทบของรัฐประหารต่อพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ

กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ (Organic Law) ปรากฏขึ้นครั้งแรกในระบอบกฎหมายไทยเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ โดยนำรูปแบบมาจาก loi organique ของประเทศฝรั่งเศส (ภาษาอังกฤษใช้

^๑ต่อมาได้มีประกาศคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑/๒๕๕๗ เรื่อง การสิ้นสุดของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มายกเลิกประกาศคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ฉบับที่ ๕/๒๕๕๗ โดยให้ใช้ข้อความตามประกาศฉบับใหม่นี้แทน ซึ่งมีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “๑. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ สิ้นสุดลง ยกเว้นหมวด ๒”

^๒สมคิด เลิศไพฑูรย์, “ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญกับพระราชบัญญัติในช่วงการยึดอำนาจการปกครองประเทศโดยคณะรัฐประหาร” (๒๕๕๔) ๓๓ : ๑ วารสารกฎหมาย ๑๙, ๒๓.

คำว่า Institutional Law ซึ่งหมายถึงกฎหมายที่ขยายหลักการในการจัดตั้งองค์กร^{๙๐}) โดยกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญจะมีเนื้อหาเป็นการขยายความเพื่อประกอบเนื้อความของรัฐธรรมนูญให้สมบูรณ์และละเอียดยิ่งขึ้น โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับองค์กร กลไกและวิธีการในการปกครองประเทศซึ่งรัฐธรรมนูญจะบัญญัติเฉพาะหลักเกณฑ์ที่สำคัญ ๆ เอาไว้^{๙๑} และมีกระบวนการตราและแก้ไขที่แตกต่าง (ยากกว่า) กฎหมายธรรมดา กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ถูกเรียกว่า “พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ” และเมื่อมีรัฐธรรมนูญฉบับต่อมาก็ยังคงใช้คำนี้เช่นเดิม

เมื่อพิจารณาขอมพบว่าการกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญมีความเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญ^{๙๒} โดยหากพิจารณาในด้านเนื้อหา กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญ เพราะมีเนื้อหาเป็นการขยายความและเพิ่มเติมบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่ในด้านรูปแบบ กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญมิได้เป็น

ส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญเพราะมีวิธีการจัดทำและแก้ไขเพิ่มเติมที่แตกต่างจากรัฐธรรมนูญ ถึงกระนั้นเมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จและรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงก็มีปัญหาให้ต้องพิจารณาว่ากฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญนั้น สิ้นสุดลงตามรัฐธรรมนูญด้วยหรือไม่ ต่อปัญหานี้ปรากฏความเห็นเป็น 2 แนวทาง^{๙๓} ได้แก่

แนวทางที่หนึ่ง เห็นว่า รัฐธรรมนูญเป็นฐานที่มาของกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ เมื่อรัฐธรรมนูญถูกยกเลิกไปแล้ว ก็เท่ากับว่ากฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญต้องสิ้นผลตามไปด้วย เว้นแต่ว่าคณะรัฐประหารจะให้การรับรองหรือความสมบูรณ์ (validation) แก่กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ

แนวทางที่สอง เห็นว่า รัฐธรรมนูญกับกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญแยกขาดจากกัน รัฐประหารเป็นการกระทำที่มุ่งเปลี่ยนผู้ทรงอำนาจเท่านั้น หาได้มุ่งต่อระบบกฎหมายไม่ จริ่งอยู่ที่รัฐธรรมนูญให้กำเนิดกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ตัดขาดจากกัน ความสมบูรณ์

^{๙๐} สุรียา ปานแป้น, *ปัญหาการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและการตรวจสอบความชอบด้วยพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญของพระราชบัญญัติ* (นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔) ๒๖.

^{๙๑} เมื่อเริ่มแรกมีการทำวิจัยเรื่องพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญอันเป็นที่มาในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ ผลการวิจัยได้บ่งชี้ว่าพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญนั้น มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับองค์การหรือการดำเนินงานขององค์กรต่างๆ ตามรัฐธรรมนูญ [ซึ่งจะเห็นถึงเค้าโครงแนวคิดที่รับมาจาก loi organique ของประเทศฝรั่งเศส] ไพโรตดู สมคิด เลิศไพฑูรย์, *พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๔) ๑๐.

^{๙๒} นันทวัฒน์ บรมานันท์, *สารานุกรมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย* (พ.ศ. ๒๕๔๐) *หมวดรัฐธรรมนูญและกฎหมาย* เรื่อง ๓. *กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๔๔) ๑-๒.

^{๙๓} เพิ่งอ้าง, ๓๖-๓๗.

^{๙๔} ปิยบุตร แสงกนกกุล, “ชำแหละคำวินิจฉัยคดียุบพรรค” ใน บุญชัย แซ่เจียว (บรรณาธิการ), *ในพระปรมาภิไธย ประชาธิปไตย และตุลาการ* (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊กส์, ๒๕๕๒) ๑๖๐, ๑๖๕-๑๖๖.

ของกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญขึ้นกับตัวของ
มันเอง ไม่ได้ขึ้นกับการดำรงอยู่ของรัฐธรรมนูญ
ดังนั้น เมื่อคณะรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญไป
แล้ว กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญก็ยังคงอยู่ต่อไป
เว้นแต่คณะรัฐประหารจะไปยกเลิกภายหลัง
(annulation)

ในทางข้อเท็จจริงพบว่าผลกระทบของ
รัฐประหารต่อพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ
ปรากฏ ๒ กรณี คือ กรณีพระราชบัญญัติประกอบ
รัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย
พ.ศ. ๒๕๕๐ และกรณีพระราชบัญญัติประกอบ
รัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย
พ.ศ. ๒๕๕๐ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ กรณีพระราชบัญญัติประกอบ รัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ไทย พ.ศ. ๒๕๕๐

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตาม
รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มี
ความแตกต่างจากพระราชบัญญัติโดยทั่วไป ดังนี้

๑. รัฐธรรมนูญกำหนดไว้โดยชัดเจนว่าให้
มีพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญทั้งสิ้นเพียง
๘ ฉบับเท่านั้น
๒. รัฐธรรมนูญกำหนดเนื้อหาอันเป็น
สาระสำคัญของพระราชบัญญัติประกอบ
รัฐธรรมนูญไว้ในรัฐธรรมนูญ
๓. รัฐธรรมนูญกำหนดให้การตรวจสอบ
ความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของร่างพระราชบัญญัติ

ประกอบรัฐธรรมนูญเป็นไปได้ง่ายกว่าพระราชบัญญัติ
โดยทั่วไป

ในขั้นต้นมีการอธิบายถึงการสิ้นสุดลงของ
กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติ
ประกอบรัฐธรรมนูญในทางทฤษฎีว่ากฎหมาย
ประกอบรัฐธรรมนูญจะอยู่คู่ไปกับรัฐธรรมนูญฉบับ
ที่กำหนดให้มีกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญนั้น และ
มาตราที่มีการกำหนดกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ
ไว้ เมื่อมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญทั้งฉบับ กฎหมาย
ประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญฉบับนั้นก็จะ
สิ้นผลลงไปด้วย หรือในกรณีที่มีการแก้ไขยกเลิก
บางมาตราในรัฐธรรมนูญที่เป็นมาตราที่กำหนดให้มี
กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญในเรื่องใด กฎหมาย
ประกอบรัฐธรรมนูญเรื่องนั้นก็จะถูกยกเลิกเช่นกัน^{๑๑}

เมื่อเกิดรัฐประหาร ๑๙ กันยายน ๒๕๕๙
คณะรัฐประหาร (คณะปฏิรูปการปกครองใน
ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น
ประมุข) ได้ออกประกาศคณะปฏิรูปการปกครองใน
ระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็น
ประมุข (ประกาศ คปค.) ฉบับที่ ๓ ให้รัฐธรรมนูญ
แห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ สิ้นสุด
ลง (ประกาศ ณ วันที่ ๑๙ กันยายน ๒๕๕๙) ในเวลา
ต่อมา คือระหว่างวันที่ ๒๐-๒๒ กันยายน ๒๕๕๙
คณะรัฐประหารได้ออกประกาศให้พระราชบัญญัติ
ประกอบรัฐธรรมนูญ จำนวน ๖ ฉบับ จากทั้งหมด
๘ ฉบับ “มีผลบังคับใช้ต่อไป” และต่อมาในวันที่
๒๙-๓๐ กันยายน ๒๕๕๙ คณะรัฐประหารจึงได้
ออกประกาศเพื่อแก้ไขประกาศเมื่อวันที่ ๒๐-๒๒
กันยายน ๒๕๕๙ ให้การยกเลิกรัฐธรรมนูญมิให้

^{๑๑}นันทวัฒน์ บรมานันท์, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ ๑๑, ๕๐.

“กระทบทกระเทือน” พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ และกำหนดต่อไปด้วยว่าให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญยังคงใช้บังคับต่อไปจนกว่าจะมีกฎหมายแก้ไขเพิ่มเติมหรือยกเลิก แต่ทั้งนี้ประกาศ คสช. ที่แก้ไขประกาศ คสช. เมื่อวันที่ ๒๐-๒๒ กันยายน ๒๕๕๙ นั้น ครอบคลุมพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ จำนวน ๕ ฉบับ จากทั้งหมด ๖ ฉบับเท่านั้น

การออกประกาศของคณะรัฐประหารในกรณีนี้มีผู้ตั้งข้อสงสัยกันว่าแท้จริงแล้วคณะรัฐประหารตีความว่าเมื่อรัฐธรรมนูญถูกยกเลิกไปแล้ว ก็เท่ากับว่ากฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญต้องสิ้นผลตามไปด้วย แต่หากคณะรัฐประหารต้องการให้มีผลต่อจึงตามมาให้การรับรองหรือให้ความสมบูรณ์ (validation)^{๙๔} การที่คณะรัฐประหารออกประกาศให้การรับรองพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญฉบับใดบ้าง ย่อมมีผลโดยปริยายแสดงให้เห็นว่าพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญฉบับที่คณะรัฐประหารมิได้ออกประกาศให้การรับรองนั้นไม่มีผลใช้บังคับต่อไปหรือสิ้นสุดลงแล้ว^{๙๖} แต่ทั้งนี้นักวิชาการบางส่วนก็เห็นว่าพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญมิได้สิ้นผลไปพร้อมกับรัฐธรรมนูญที่สิ้นผลไป เพราะพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๕๐ มิได้มีสถานะแตกต่าง

จากกฎหมายธรรมดา ทั้งกระบวนการในการตรา ก็มีได้แตกต่างไปจากพระราชบัญญัติธรรมดา การออกประกาศให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญมีผลบังคับใช้ต่อไปจึงมีผลเป็นเพียงการยืนยันหลักการดังกล่าวเท่านั้น^{๙๗} ขณะที่คณะตุลาการรัฐธรรมนูญมีความเห็นดังปรากฏในคำวินิจฉัยที่ ๑-๒/๒๕๕๐ และ คำวินิจฉัยที่ ๓-๕/๒๕๕๐ สรุปใจความสำคัญได้ว่า แม้ว่าพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญจะมีเนื้อหาสาระเป็นการขยายความบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ แต่พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติทั่วไปก็มีกระบวนการตรา การแก้ไขเพิ่มเติมและกระบวนการในการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญในลักษณะเช่นเดียวกัน ดังนั้น พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ จึงมีศักดิ์หรือสถานะทางกฎหมายเท่ากับพระราชบัญญัติทั่วไป การยกเลิกหรือทำให้สิ้นผลจึงต้องใช้กระบวนการเช่นเดียวกับพระราชบัญญัติทั่วไปคือต้องมีกฎหมายยกเลิกหรือกฎหมายใหม่ออกมาใช้บังคับแทน ทั้งนี้ ศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองก็เห็นพ้องกับความเห็นของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ ดังปรากฏในคำพิพากษาของศาลฎีกาแผนกคดีอาญาของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองในคดีหมายเลขแดงที่ ๑/๒๕๕๐

^{๙๔} ปิยนุตร แสงนกกุล, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ ๑๓*, ๑๖๖-๑๖๗.

^{๙๖} สมคิด เลิศไพฑูรย์, รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง กฎหมายทั้งหลายสิ้นสุดลงตามด้วยหรือไม่ (๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๔) [pub-law.net <http://www.pub-law.net/publaw/view.aspx?id=1009>](http://www.pub-law.net/publaw/view.aspx?id=1009)

^{๙๗} ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, “ฐานะทางกฎหมายของพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ: ปัญหาจากการยกเลิกรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ และคำสั่งของ คปค.” (๒๕๕๐) ๔ : ๘๑ วารสารข่าวกฎหมายใหม่ ๔๒, ๔๖. และ สมคิด เลิศไพฑูรย์, *อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ ๘*, ๒๖.

๒.๒ กรณีพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐

พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มีความแตกต่างจากพระราชบัญญัติโดยทั่วไป^{๙๔} ดังนี้

๑. รัฐธรรมนูญกำหนดไว้โดยชัดเจนว่าให้มีพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญทั้งสิ้น ๙ ฉบับ

๒. การเข้าชื่อเพื่อตราหรือแก้ไขพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญทำได้ยากกว่าพระราชบัญญัติโดยทั่วไป

๓. การออกเสียงลงคะแนนเพื่อตราหรือแก้ไขพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญจะทำได้ยากกว่าพระราชบัญญัติทั่วไป

๔. ร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญจะต้องส่งให้ศาลรัฐธรรมนูญตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญก่อนประกาศใช้เสมอ

จะเห็นได้ว่าพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มีความแตกต่างจากพระราชบัญญัติโดยทั่วไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะการมีกระบวนการตราและแก้ไขที่ยากกว่าพระราชบัญญัติโดยทั่วไป และการบังคับให้ต้องส่งร่างพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญให้ศาลรัฐธรรมนูญตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญก่อนประกาศใช้เสมอ ซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างกับพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย

พ.ศ. ๒๕๕๐ อย่างมีนัยสำคัญ อันแสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ของผู้ร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่ต้องการให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญมีสถานะที่สูงกว่าพระราชบัญญัติโดยทั่วไป

เมื่อเกิดรัฐประหาร ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ คณะรัฐประหาร (คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ) ได้ออกประกาศ คสช. ฉบับที่ ๕/๒๕๕๗ เรื่อง การสิ้นสุดชั่วคราวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ลงวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗) และได้ออกประกาศ คสช. ฉบับที่ ๑๑/๒๕๕๗ เรื่อง การสิ้นสุดชั่วคราวของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ลงวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗) และได้ออกประกาศ คสช. ฉบับที่ ๒๔/๒๕๕๗ เรื่อง ให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญมีผลบังคับใช้ต่อไป (ลงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๗) และต่อมาจึงได้ออกประกาศ คสช. ฉบับที่ ๕๗/๒๕๕๗ เรื่อง ให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญบางฉบับมีผลบังคับใช้ต่อไป (ลงวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๕๗) โดยประกาศฉบับนี้มีเนื้อความที่เป็นสำคัญสรุปได้คือ การให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญที่ปรากฏในประกาศนี้มีผลบังคับใช้ต่อเนื่องไป “โดยไม่สะดุดลง” จนกว่าจะมีกฎหมายแก้ไขเพิ่มเติมหรือยกเลิก ทั้งนี้โดยให้มีผลตั้งแต่วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ เป็นต้นไป

การสิ้นสุดของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๕๐ ในทางทฤษฎีย่อมส่งผลให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ สิ้นผลตามไปด้วย เพราะพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มีสถานะที่แตกต่าง

^{๙๔}สมคิด เลิศไพฑูรย์, อ้างแล้ว เชิงอรรถที่ ๘, ๒๗.

จากพระราชบัญญัติโดยทั่วไป แต่ด้วยผลของประกาศคณะรัฐประหาร (ประกาศคณะรักษาความสงบแห่งชาติ) ทั้ง ๒ ฉบับ ที่ให้การรับรองพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ ให้มีผลบังคับใช้ต่อไป พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญที่บังคับใช้อยู่จึงไม่สิ้นสุดตามรัฐธรรมนูญที่ถูกยกเลิก แต่ทั้งนี้ อาจมีปัญหาการตีความการมีผลบังคับใช้ของพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ เนื่องจากการรับรองการมีผลบังคับใช้ของพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญโดยประกาศคณะรัฐประหารนั้นมี “ช่วงว่างเว้น” ซึ่งเปิดโอกาสให้เกิดการตีความเกี่ยวกับความต่อเนื่องของการบังคับใช้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ อันจะมีผลต่อการตีความเกี่ยวกับการใช้กฎหมายเป็นการย้อนหลังได้

๓. ผลกระทบของรัฐประหารต่อกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรอง

เนื่องจากรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายที่ก่อตั้งและกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่าง ๆ ที่เป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตย ตลอดจนกำหนดวิธีการได้มาและอำนาจหน้าที่ขององค์กรเหล่านั้น และรัฐธรรมนูญยังกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับอำนาจอธิปไตย กฎหมายต่าง ๆ จึงสืบสาวกลับไปหารัฐธรรมนูญได้ เพราะอย่างน้อยที่สุดรัฐธรรมนูญก็ได้ก่อตั้งองค์กรต่าง ๆ ที่มีอำนาจในการตรากฎหมายขึ้น ตลอดจนกำหนดขั้นตอน รูปแบบกระบวนการในการตรากฎหมาย กฎหมายต่าง ๆ

จึงสามารถสืบสาวกลับไปหารัฐธรรมนูญได้ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ารัฐธรรมนูญก่อตั้งระบบกฎหมายทั้งระบบ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่ากฎหมายและระบบกฎหมายทั้งระบบมีความสัมพันธ์และอิงอยู่กับรัฐธรรมนูญ เมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงย่อมมีปัญหาให้ต้องพิจารณาว่ากฎหมายทั้งหลาย อันได้แก่กฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรอง สิ้นสุดลงตามรัฐธรรมนูญด้วยหรือไม่ ยังคงมีสภาพบังคับสมบูรณ์เช่นเดิมหรือไม่ ต่อปัญหานี้ปรากฏความเห็นเป็น 2 แนวทาง ได้แก่

แนวทางที่หนึ่ง เห็นว่า การทำรัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จและมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง ย่อมมีผลให้ระบบกฎหมายที่มีอยู่เดิมหมดสภาพลง พร้อมกันนั้นก็ทำให้ความสมบูรณ์ของกฎหมายในระบบกฎหมายเดิมก่อนรัฐประหารสำเร็จสิ้นสภาพลงเช่นกัน (Theory of Legal Discontinuity)^{๙๔} กล่าวคือ เมื่อรัฐธรรมนูญถูกยกเลิกย่อมทำให้บรรดากฎหมายซึ่งได้แก่ กฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรองทั้งหลายที่ใช้บังคับอยู่สิ้นสภาพและความสมบูรณ์ลงในทันที เนื่องจากรัฐธรรมนูญถือว่าเป็นมูลฐานของระบบกฎหมาย ดังคำอธิบายของเคิลเซน (Hans Kelsen) เรื่องห่วงโซ่แห่งความสมบูรณ์ (The Concept of a Chain of Validity) ที่ว่าบรรทัดฐานที่ใช้บังคับเป็นกฎหมายจะมีความสมบูรณ์เมื่อบรรทัดฐานนั้นวางอยู่บนบรรทัดฐานที่สูงกว่าและสอดคล้องเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนถึงบรรทัดฐานชั้นมูลฐานหรือในที่นี้ก็คือรัฐธรรมนูญ

^{๙๔}จรัญ โฆษณานันท์, นิติปรัชญา, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, ๒๕๕๐) ๑๐๐.

นั่นเอง ดังนั้น จึงอาจสรุปค่ากล่าวของเคลเซนได้ว่า “รัฐและระบบกฎหมายของรัฐยังคงมีอยู่ต่อไป หรือมีผลเช่นเดิม ตราบเท่าที่รัฐธรรมนูญไม่ถูกกระทบกระทั่ง หรือถ้าถูกเปลี่ยนแปลงก็ถูกเปลี่ยนแปลงตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญเท่านั้น”^{๒๐} การทำรัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จและมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงจึงส่งผลให้กฎหมายทั้งระบบสิ้นสุดลงไปด้วย เว้นแต่คณะรัฐประหารจะประกาศให้กฎหมายทั้งหลายมีผลใช้บังคับต่อไปแม้รัฐธรรมนูญจะสิ้นสุดไปแล้วก็ตาม ซึ่งในทางปฏิบัติคณะรัฐประหารจะขจัดปัญหาทางกฎหมายบางประการและเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม คณะรัฐประหารจะออกประกาศให้คงการใช้กฎหมายทั้งหลายตามเดิมหรือยอมรับความสมบูรณ์ของระบบกฎหมายเดิมต่อไป

แนวทางที่สอง เห็นว่า การทำรัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จและมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง ย่อมไม่มีผลกระทบต่อระบบกฎหมายของรัฐหรือบรรดาความสมบูรณ์ของกฎหมายอื่น ๆ ในระบบกฎหมาย บรรดาพระราชบัญญัติหรือกฎหมายลำดับรองทั้งหลายยังใช้ได้อยู่เสมอ ตราบเท่าที่ไม่ถูกยกเลิกโดยแจ้งชัดหรือไม่ชัดต่อระบอบการปกครองที่ได้สถาปนาขึ้นใหม่ภายหลังรัฐประหารนั้น เพราะสภาพของรัฐยังอยู่ตามเดิม แม้รูปของรัฐบาลจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม^{๒๑} คำอธิบายเช่นนี้มีฐานความคิดมาจากหลักความสืบเนื่องของรัฐ หรืออาจนำทฤษฎีที่ว่า “กฎหมายคือเจตจำนงร่วมกันของปวงชน” มาใช้ โดยอธิบาย

ว่ารัฐธรรมนูญย่อมถือเป็นเจตจำนงร่วมกันของปวงชนอันเป็นรากฐานในการก่อตั้งระบอบการปกครองขึ้น จึงเป็นเจตจำนงสูงสุดเหนือกว่าเจตจำนงอื่น ๆ แต่ขณะเดียวกันเมื่อเจตจำนงอื่น ๆ ของปวงชนได้แสดงออกในรูปของกฎหมายแล้ว ย่อมเป็นอิสระแยกต่างหากจากเจตจำนงสูงสุด ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า จะขัดหรือแย้งกับเจตจำนงสูงสุดหรือรัฐธรรมนูญไม่ได้ เพราะฉะนั้น ตามทฤษฎีนี้ แม้รัฐธรรมนูญจะสิ้นสุดลงแต่พระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่ถือว่าเป็นเจตจำนงของปวงชน ซึ่งแสดงออกผ่านผู้แทนของปวงชนจึงหาได้สิ้นสุดลงไปด้วยไม่^{๒๒} ดังนั้น เมื่อรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง บรรดากฎหมายในระบบกฎหมายนั้น ไม่ว่าจะเป็กฎหมายระดับพระราชบัญญัติหรือกฎหมายลำดับรองจึงไม่สิ้นสุดสภาพบังคับหรือความสมบูรณ์ตามไปด้วย การมีประกาศคณะรัฐประหารหรือบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญมารับรองว่ากฎหมายที่ได้ตราออกมา ก่อนหน้านั้นยังมีผลใช้บังคับอยู่จึงไม่มีความจำเป็น

ในทางข้อเท็จจริงพบว่าผลกระทบของรัฐประหารต่อกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรองในประเทศไทยถือตามความเห็นตามแนวทางที่สอง คือ เมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จมีการประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง ก็หาได้มีผลกระทบต่อสภาพบังคับหรือความสมบูรณ์ของกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรองไม่ กฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรองยังคงมีสภาพบังคับต่อเนื่องไป เว้นแต่จะมีประการหรือคำสั่งคณะรัฐประหารมา

^{๒๐} รongพล เจริญพันธุ์, *นิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๒๙) ๓๖.

^{๒๑} ไพโรจน์ ชัยนาม, *อ่างแล้วเชิงอรรถที่ ๓*, ๔๓๙.

^{๒๒} ณรงค์เดช สุโรเมษิต, “กฎหมายคือคำสั่งคำบัญชาของรัฐอธิปไตย” (๒๕๔๙) ๓ : ๖. *จุลนิติ* ๑๔๘, ๑๕๐.

ยกเลิกกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรองฉบับหนึ่งฉบับใดเป็นการขัดแย้งเท่านั้น ทั้งนี้ ปรากฏคำวินิจฉัยของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญยืนยันการถือตามความเห็นแนวทางนี้ ดังปรากฏในคำวินิจฉัยที่ ๑-๒/๒๕๕๐ และคำวินิจฉัยที่ ๓-๕/๒๕๕๐ สรุปใจความสำคัญได้ว่า คณะรัฐประหารได้เข้ายึดอำนาจการปกครองแล้ว ต่อมาคณะรัฐประหารได้มีประกาศให้ศาลทั้งหลายนอกจากศาลรัฐธรรมนูญคงมีอำนาจในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีตามบทกฎหมาย จึงแสดงว่าบทกฎหมายทั้งปวงที่มีผลบังคับก่อนการเข้ายึดอำนาจการปกครองของคณะรัฐประหารยังคงมีผลใช้บังคับอยู่ต่อไป

บทสรุปและข้อสังเกต

รัฐประหารเป็นปรากฏการณ์ทางการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อในทางกฎหมาย เพราะโดยมูลฐานแล้วการทำรัฐประหารเป็นการกระทำทางข้อเท็จจริงซึ่งมีความมุ่งหมายในทางการเมืองเป็นสำคัญ ซึ่งโดยสภาพของการกระทำแล้ว การทำรัฐประหารเป็นการฝ่าฝืนบทบัญญัติแห่งกฎหมายและกฎเกณฑ์แห่งรัฐธรรมนูญ เพื่อล้มล้างรัฐบาลและเข้าถือครองอำนาจรัฐแทน ผู้กระทำรัฐประหารจึงเป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย และการทำรัฐประหารที่เป็นผลสำเร็จก็ย่อมส่งผลกระทบต่อระบบกฎหมายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบต่อรัฐธรรมนูญ กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ และกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรอง

๑. ผลกระทบของรัฐประหารต่อรัฐธรรมนูญ รัฐประหารเป็นการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์

การเข้ามาเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐซึ่งเป็นมูลฐานสำคัญของรัฐธรรมนูญ การทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จจึงเป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญอย่างร้ายแรง การดำรงอยู่ของคณะรัฐประหารจึงเป็นเหมือนคู่ปรปักษ์กับรัฐธรรมนูญ จึงมีปัญหาว่าเมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จจะมีผลเป็นการยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยทันทีหรือไม่ ในทางนิติศาสตร์มีความเห็นต่าง ๆ กัน ขณะที่ในทางข้อเท็จจริงในประเทศไทยพบว่าเมื่อรัฐประหารเป็นผลสำเร็จปรากฏทั้งกรณีการยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยขัดแย้งโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น การยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยประกาศคณะรัฐประหาร การยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยคณะรัฐประหารประกาศรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และกรณีรัฐประหารเป็นผลสำเร็จแล้วไม่มีการประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้มีข้อสังเกตว่ารัฐประหารในช่วงแรกของไทยเมื่อรัฐประหารเป็นผลสำเร็จแล้วจะไม่มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ จากนั้นจึงมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยคณะรัฐประหารประกาศรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และต่อมาจึงใช้วิธีการยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยประกาศคณะรัฐประหาร ซึ่งจากพัฒนาการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แม้รัฐประหารเป็นผลสำเร็จก็ได้เท่ากับเป็นการยกเลิกรัฐธรรมนูญโดยสภาพ และสอง คณะรัฐประหารเห็นความสำคัญของการให้ความชัดเจนตามแบบพิธีซึ่งเป็นเรื่องสำคัญในทางนิติศาสตร์ จึงออกประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจนเพื่อให้เกิดความชัดเจนว่ารัฐธรรมนูญที่บังคับใช้ในขณะนั้นสิ้นสุดลง

นอกจากนี้ พึงสังเกตว่าการยกเลิกรัฐธรรมนูญย่อมส่งผลเป็นการยกเลิกองค์กรตามรัฐธรรมนูญด้วย ซึ่งโดยทฤษฎีแล้วองค์กรของรัฐที่

เป็นองค์การตามรัฐธรรมนูญ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร วุฒิสภา รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาลรัฐธรรมนูญ ซึ่งองค์การเหล่านี้ได้รับการก่อตั้งขึ้นตามรัฐธรรมนูญ และมีอำนาจหน้าที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งอำนาจหน้าที่นั้นมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับทิศทางการนำรัฐ^{๒๓} ดังนั้น เมื่อมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญย่อมเท่ากับว่าองค์การตามรัฐธรรมนูญทั้งหลายเหล่านี้ย่อมถูกยกเลิกไปโดยปริยายด้วย

๒. ผลกระทบของรัฐประหารต่อพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ คือ กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ (Organic Law) ซึ่งปรากฏขึ้นครั้งแรกในระบบกฎหมายไทยเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐ โดยกฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญจะมีเนื้อหาเป็นการขยายความเพื่อประกอบเนื้อความของรัฐธรรมนูญให้สมบูรณ์และละเอียดยิ่งขึ้น เมื่อรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงจึงมีปัญหาว่ากฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงตามรัฐธรรมนูญด้วยหรือไม่ เมื่อคราวรัฐประหาร ๑๙ กันยายน ๒๕๔๙ มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ และคณะรัฐประหารได้ออกประกาศให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญมีผลบังคับใช้ต่อไป ซึ่งคณะตุลาการรัฐธรรมนูญได้แสดงเหตุผลในคำวินิจฉัยชี้ให้เห็นว่าเนื่องจากพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติทั่วไปมีกระบวนการตรา การแก้ไขเพิ่มเติมและกระบวนการในการตรวจสอบความชอบ

ด้วยรัฐธรรมนูญในลักษณะเช่นเดียวกัน ดังนั้นพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงมีศักดิ์หรือสถานะทางกฎหมายเท่ากับพระราชบัญญัติทั่วไป การยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงไม่ทำให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงตามไปด้วย ขณะที่พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มีความแตกต่างจากพระราชบัญญัติโดยทั่วไปอย่างชัดเจน เมื่อเกิดรัฐประหาร ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๗ คณะรัฐประหารได้ประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง ขณะเดียวกันก็ประกาศให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญมีผลบังคับใช้ต่อไป ส่งผลให้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญซึ่งโดยสภาพแล้วต้องสิ้นสุดลงพร้อมกับรัฐธรรมนูญที่ถูกยกเลิกไป กลับมีผลบังคับใช้ต่อไปด้วยอำนาจแห่งคณะรัฐประหาร แต่ทั้งนี้ก็อาจมีปัญหาการมี “ช่องว่างเว้น” ซึ่งเปิดโอกาสให้เกิดการตีความเกี่ยวกับความต่อเนื่องของการบังคับใช้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ อันจะมีผลต่อการตีความเกี่ยวกับการใช้กฎหมายเป็นการย้อนหลังได้

๓. ผลกระทบของรัฐประหารต่อกฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรอง เมื่อการทำรัฐประหารเป็นผลสำเร็จและตามมาด้วยการประกาศให้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง ย่อมมีปัญหาตามมาว่ากฎหมายทั้งหลาย อันได้แก่ กฎหมายระดับพระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรอง

^{๒๓} วรเจตน์ ภาคีรัตน์, องค์การอิสระตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๔๐, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการวิจัยและสัมมนา คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐) ๕.

ทั้งหลายนั้นสิ้นสุดลงด้วยหรือไม่ หรือยังมีสภาพ บังคับสมบูรณ์อยู่หรือไม่ เนื่องจากรัฐธรรมนูญ อันถือเป็นมูลฐานของระบบกฎหมายหรือเป็นสิ่งที่ กฎหมายทั้งหลายนั้นมีความสัมพันธ์หรืออิงอยู่นั้น ได้ถูกทำลายลงแล้ว ทั้งนี้ ระบบกฎหมายไทยถือว่า แม้รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงก็หาได้มีผลกระทบต่อ สภาพบังคับหรือความสมบูรณ์ของกฎหมายระดับ พระราชบัญญัติและกฎหมายลำดับรองไม่ เนื่องจาก กฎหมายระดับพระราชบัญญัตินั้นเกิดขึ้นจาก เจตจำนงร่วมกันของปวงชน เมื่อปวงชนแสดง เจตจำนงในการตรากฎหมายเช่นใดแล้ว เมื่อ กฎหมายนั้นไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญ กฎหมาย นั้นย่อมมีสภาพบังคับหรือมีความสมบูรณ์ โดย ไม่ขึ้นอยู่กับ การดำรงอยู่ของรัฐธรรมนูญ แม้ รัฐธรรมนูญจะสิ้นสุดลงแต่ความเป็นรัฐก็ดำรงอยู่ อย่างต่อเนื่องต่อไป กฎหมายที่มีสภาพบังคับหรือ มีความสมบูรณ์จึงคงอยู่คู่กับความเป็นรัฐต่อไป

ทั้งนี้มิใช่ข้อสังเกตว่าเมื่อการทำรัฐประหาร เป็นการฝ่าฝืนกฎหมาย เมื่อการทำรัฐประหารเป็น ผลสำเร็จ คณะรัฐประหารแม้จะอยู่ในฐานะผู้ใช้

อำนาจรัฐในทางข้อเท็จจริง แต่เนื่องด้วยกฎหมาย อาญาอันกำหนดความผิดของการอันคณะรัฐประหาร ได้กระทำไว้ยังคงอยู่ คณะรัฐประหารจึงยังมีความผิด อยู่ แม้อันต่อมาคณะรัฐประหารจะทำการนิรโทษกรรม ตนเองไว้ แต่ยังคงมีปัญหาต่อไปว่าในทางนิติศาสตร์ แล้วการนิรโทษกรรมตนเองของคณะรัฐประหาร เป็นสิ่งที่ระบบกฎหมายสมควรให้การยอมรับหรือไม่ ซึ่งเป็นปัญหาที่ควรได้รับการอภิปรายต่อไป

นอกจากนี้ พึงสังเกตว่ารัฐประหารส่งผล กระทบต่อบทบัญญัติของกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์ อักษรในลักษณะที่แตกต่างกัน สำหรับกฎหมายที่ ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร อันได้แก่ กฎหมายประเพณี และหลักกฎหมายทั่วไป จะได้รับผลกระทบจาก รัฐประหารเพียงใดเป็นเรื่องที่ควรได้รับการศึกษา ต่อไป ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้เชื่อมโยงกับการนำ กฎหมายที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรมาบังคับใช้โดย องค์การตุลาการในการจำกัดการใช้อำนาจของคณะ รัฐประหารและการให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ของประชาชน

บรรณานุกรม

- จรัญ โฆษณานันท์, *นิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, ๒๕๕๐)
- ณรงค์เดช สรุโฆษิต, “กฎหมายคือคำสั่งคำบัญชาของรัฐอธิปัตย์” (๒๕๔๙) ๓ : ๖. *จุลนิติ* ๑๔๘
- นันทวัฒน์ บรมานันท์, *สารานุกรมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พ.ศ. ๒๕๔๐) หมวดรัฐธรรมนูญและกฎหมาย เรื่อง ๓. กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔)
- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, “ฐานะทางกฎหมายของพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ: ปัญหาจากการยกเลิกรัฐธรรมนูญ ๒๕๕๐ และคำสั่งของ คปค.” (๒๕๕๐) ๔ : ๘๑ *วารสารข่าวกฎหมายใหม่* ๔๒
- ปิยบุตร แสงกนกกุล, ๔ ปี รัฐประหาร ๔ เดือน พฤษภาอำมหิต อนาคตสังคมไทย (๒๙ กันยายน ๒๕๕๘) ประชาไท <<http://www.prachatai.com/journal/2010/09/31163>>
- ปิยบุตร แสงกนกกุล, “ชำแหละคำวินิจฉัยคดียุบพรรค” ใน บุญชัย แซ่เจี้ยว (บรรณาธิการ), *ในพระปรมาภิไธย ประชาธิปไตย และตุลาการ* (กรุงเทพฯ: โอเพนบุ๊กส์, ๒๕๕๒) ๑๖๐
- ปิยบุตร แสงกนกกุล, *ทำความเข้าใจกรณี ตลก. ละเมิดอำนาจสถาบันรัฐธรรมนูญ* (๒๙ กันยายน ๒๕๕๘) ประชาไทย <<http://prachatai.org/journal/2012/06/40829>>
- ปุนเทพ ศิริनुพงศ์, *รัฐประหารใต้รัฐธรรมนูญแบบไทยๆ* (๒๙ กันยายน ๒๕๕๘) *โลกวันนี้* <<http://www.lokwannee.com/web2013/?p=65654>>
- ไพโรจน์ ชัยนาม, *คำอธิบายกฎหมายรัฐธรรมนูญเปรียบเทียบ (โดยสังเขป) เล่ม 1*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ๒๕๔๕)
- รองพล เจริญพันธุ์, *นิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๒๙)
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *องค์การอิสระตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐*, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการวิจัยและสัมมนา คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๐)
- วิษณุ เครืองาม, *กฎหมายรัฐธรรมนูญ*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๓๐)
- สมคิด เลิศไพฑูรย์, “ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญกับพระราชบัญญัติในช่วงการยึดอำนาจการปกครองประเทศโดยคณะรัฐประหาร” (๒๕๕๔) ๓๓ : ๑ *วารสารกฎหมาย* ๑๙
- สมคิด เลิศไพฑูรย์, *พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๓๘)

สมคิด เลิศไพฑูรย์, รัฐธรรมนูญสิ้นสุดลง กฎหมายทั้งหลายสิ้นสุดลงตามด้วยหรือไม่ (๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๘)
pub-law.net <<http://www.pub-law.net/publaw/view.aspx?id=1009>>

สุโขทัยธรรมมาธิราช, มหาวิทยาลัย, เอกสารการสอนชุดวิชากฎหมายกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม,
(กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๗)

สุริยา ปานแป้น, ปัญหาการตรวจสอบความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ
และการตรวจสอบความชอบด้วยพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญของพระราชบัญญัติ (นิติ
ศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๔)

อธิป บุตรราช, ปัญหาทางกฎหมายเกี่ยวกับสถานะและการใช้อำนาจรัฐของคณะรัฐประหารในประเทศไทย,
(นิติศาสตร์มหาบัณฑิต, คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒)

